

треба Укр. Енци. виправити додатковим виданням кількох книжок. На добре зложені Енцикл. покликаються і в учених працях. Той, хто сам себе вважає вченим, хоч би мав і бібліотеку в голові, ще не може вважатися здатним писати Енциклопедію: треба мати голову в бібліотеці і совість ученого, не писати „на коліні“ й іти за наукою про докази, про інтерпретації та за чотирьма правилами Декарта для шукання й перевірки правди, а від фільологічних баламуцтв стояти якнайдалше. Автори додаткових праць повинні підписати їх, щоб бути відповідальними за написане, а не ховатися за гурт. Уже й тепер існують веселі анекдоти, як дехто писав для Укр. Енциклопедії. Так науковій праці для „книги знання“ не можна вести. За кого приймає такий „учений“ читачів Енциклопедії! Це справа не особиста, а національна, відповідальна перед поколіннями і вимагає об'єктивного відношення та серйозної наукової підготовки задля її наукового, культурного, національного і політичного значіння.

В. Заїкин.

Між Візантією й Заходом.

Боротьба й синтез між візантійським і готичьким стилями в пізньо-середньовічній кам'яній архітектурі на Україні та в ін. сх.-слов'янських землях.

Universität docent Wladimir von Zalozietskyj. *Gotische Baukunst in Osteuropa*. Sonderdruck aus „Volkstum und Kulturpolitik“, Sammlung von Aufsätzen, gewidmet Georg Schreiber zum 50. Geburtstag. Köln 1932. 8° 2 + 12.

Історія образотворчих мистецтв (архитектури, малярства й скульптури) яскраво відбиває розвиток культури, боротьбу між різними культурними течіями й впливами, ступеневу зміну різних напрямків і т. д. В історії образотворчих мистецтв еволюція культури відзеркалюється здебільшого точніше й яскравіше, ніж напр. в історії письменства або в історії філософії. Зокрема яскраву ілюстрацію культурної еволюції України та ін. сх.-слов'янських земель дає історія архітектури в цих землях.

Одним з найважливіших та найцікавіших питань історії української й взагалі сх.-європейської культури є питання про ролі та взаємини візантійських і західних впливів на Україні та ін. краях Сх. Європи. Один із моментів боротьби й синтезу візантійського та західного впливу у Сх. Європі яскраво освітлює недавно надрукована невеличка, але цінна й вельми цікава праця найвизначнішого зах.-українського історика мистецтва В. Р. Залозецького „*Gotische Baukunst in Osteuropa*“. Ця праця виявляє джерела, характер і форми західного готичького впливу на архітектуру сх.-європейських країв, зіткнення та боротьбу й змішу-

вання згл. синтезу візантійського й готицького стилю у цих краях, а рівночасно кидає світло на загальний хід культурного розвитку Сх. Європи в пізнім середньовіччі та на початку нових часів.

Як відомо, в першій добі існування камяного будівництва в Св. Європі (X—XIV вв.) в цім будівництві, як і взагалі в тогочасній сх.-європейській культурі, панували впливи Візантії¹⁾. Та в міру того, як осередок культурного життя Європи пересувався на Захід, де якраз розвинулося своєрідне західне готицьке мистецтво (передовсім готицьке будівництво), — відбулися також певні зміни в культурній орієнтації сх.-європейських країв, яскраво висловлені в пам'ятниках сх.-європейської архітектури. Культура сх. Європи зблизилася до західної; в сх.-європейське мистецтво ввійшли готицькі елементи.

Головними центрами, з яких готицьке мистецтво поширилося в сх. Європі, передовсім у Польщі, а далі — за її посередництвом у сх.-слов'янських країнах, були землі хрестоносців, Мархія та Поморя, й на півдні — Шлеськ. Найважлишу роль в поширенні готицьких впливів у польській та сх. слов'янській камяній архітектурі, відіграло північно-готицьке мистецтво в тій відміні,

¹⁾ Чи впливи візантійської архітектури та взагалі візантійської культури в Сх. Європі в даній добі були виключно пануючими, чи тільки переважними, ми не можемо тут вирішувати. В цій справі йде досить оживлена наукова дискусія. Зокрема, щодо камяної архітектури старої Русі, існує три теорії: 1) византійська (пануюча), що визнає існування самих тільки візантійських впливів у старо-руськiм камянiм будiвництвi; 2) византiйськo-орiєнталiстична, що в старо-руськiм камянiм будiвництвi, як i в усiй старо-руськiй культурi, бачить синтезу впливiв Вiзантiї й Сходу (пiвд. Кавказу, Малої Азiї i т. д.); теорiю цю висуває кiлька поважних учених, м. iн. Теодор Шмiт („Київськiй Софiйськiй Собор“, X. 1913, „Искусство древней Руси—Украины“, X., 1919 та iн.), Штиглицький („Die Baukunst d. Armenier u. Osteuropa“ та iн.), Брунов iтд.; щодо загальної синтези византійської та східної культури в старій Русі, цінні матеріали, спостереження й висновки дають ост. часами М. Ростовцев, В. Пархоменко та iн.; 3) автохтонна, — ця теорія, чи радше гіпотеза, досить фантастична й не заступлена ні одним поважним науковим іменем, всюди готова бачити прояви самостійної старо-української національної творчості й навіть у київськiм Софiйськiм Соборi вбачає оригiнальний тiвр старо-українського національного мистецтва. В. Залозецький є рішучим прихильником першої з цих теорій. Свої погляди розвинув він у низці своїх праць: „Die byzantinische Provenienz der Sophienkirche in Kiev und der Erlöserkathedrale in Tschernichow“ („Belvedere“ т. IV, 1926), „Byzantinische Baudenkmäler auf dem Gebiet der Ukraine“ („Jahrb. f. Kultur u. Gesch. d. Slaven“, т. 3, б. 2, 1927 і окр.), „Zur Frage des byzantinischen Ursprungs der fünfschiffigen Kreuzkuppelkirche“ („Byzant. Zeitschrift“, т. 28, 1929), „Київськiй Софiйськiй Собор у Київi його відношення до византійської архітектури“ („Зап. ЧСБВ“, т. III, в. 3—4, 1930 і окр.) та iн. В цих працях В. Р. Залозецький докладно висвітлює могутній вплив Вiзантiї на будiвництво та всю взагалi культуру старої Русі-України й рiвночасно полемiзує з тими iсториками, якi обстоюють iснування в старiй Русі-Україні, побiч з византiйськими, досить широких схiдних культурних впливiв. Погоджуючись з В. Р. Залозецьким щодо дуже великого значiння византiйських культурних впливiв для старої Русі, ми одначе не можемо відкидати цiлком виразних i яскравих свiдоцтв рiвночасно широкого впливу схiдної культури на стару Русь. Впрочiм з кiнця X ст. вплив Вiзантiї одержав рiшучу перемогу над всiми iншими культурними впливами на Русі. В XII—XIV вв. культурний вплив Вiзантiї був пануючим i на Україні, й по всiй Схiдній Слов'янщині.

яка витворилася головним чином у землях хрестоносців. Зразком готицької архітектури стала для європейського сходу не чиста форма старо-німецького лицарсько-аристократичного готицького стилю, не *Haussteingotik*, але пізніша, більш „міщанська“ *Backsteingotik*. В тім часі, коли почали ширитися на сході Європи готицькі мистецькі впливи, стара лицарсько-шляхетська *Haussteingotik*, створена в добі хрестових походів, перенята ідеалізмом, змаганням до перемоги духа над матерією, у змінених соціально-політичних умовах відживала свій вік. З розвитком міжнародної торгівлі, з повстанням Ганзи, з експанзією хрестоносців на схід, з закладанням нових міст на новоздобутих землях, з'явилася й нова архітектура, не така витончена, духовна й ідеалістична, як *Haussteingotik*, але більш твереза й „демократична“ *Backsteingotik*, з її характеристичними формами, великими і могутніми, але рівночасно суворими, холодними й, можна сказати, скупими.

Backsteingotik найбільше розвинулася в землях хрестоносців; натомість в Мархії довше держався стиль, ближчий *Haussteingotik*; на Шлезьку існували обидві відміни готицького стилю. З земель хрестоносців *Backsteingotik* поширилася в більшій частині Польщі, передовсім у північно-східній Польщі, також в етнографічній Литві; мархійська архітектура мала вплив у середній Польщі; вкінці, обидві відміни шлезького будівництва вплинули на розвиток архітектури в південно-західній Польщі. Головним взірцем готицької архітектури в Польщі була *Backsteingotik* в кожному разі, в Польщі розвинулася справжня готицька архітектура (в різних її відмінах) і взагалі справжнє готицьке мистецтво. З його поширенням польське мистецьке життя в великій мірі окциденталізувалося, що було відгуком загального „узахіднення“ польської культури.

З Польщі готицька архітектура поширилася до певної міри по східно-словянських землях. При тім треба якнайяскравіше підчеркнути, що — в протилежність польському мистецтву, що підпало сильній окциденталізації й створило в Польщі чисто готицьку архітектуру, — мистецтво всіх трьох східно-словянських націй, розвинене під могутніми впливами блискучої византійської культури, поставило сильний спротив готицьким впливам, зокрема в кам'яній архітектурі приняло лише деякі риси готицького стилю. В цім виявилася засаднича культурна різниця між окциденталізованою Польщею й спадкоємцями византійської культури східно-словянськими країнами.

Всетаки під кінець середньовіччя східно-словянські країни втягнулися в деякій мірі у сферу західних культурних впливів. Виразом цього частинного „узахіднення“ Сх. Словянщини в архітектурі було саме засвоєння сх. словянським будівництвом деяких готицьких рис.

Частинне культурне узахіднення не було однаковим в різних сх. словянських землях. Найсильніше ширилися західні культурні впливи на Білорусі та на Україні; при тім Білорусь уявляла

собою ґрунт, більш сприятливий для засвоєння західних культурних елементів, ніж Україна; бо під той час, коли на Україні від найдавніших часів міцно закріпилися византійські культурні традиції й віддавна існувала розвинена на византійській основі розмірно висока культура, — Білорусь стояла лише під посередними й розмірно недовгими впливами Византії, й тому культурна византинізація Білоруси була більш поверховна. В Великоросії під кінець середньовіччя й на початку нового часу (аж до кінця XVII в.) культурні впливи Заходу були дуже слабкі, можна сказати мінімальні; культурне наближення Великоросії до Заходу, і то досить сильне, наступило лише геть пізніше — XVIII—XIX вв.

Ріжне становище сх. слов'янських країв супроти західної культури пізнього середньовіччя дуже яскраво виявилось в долі, яка стрінула в них готицький стиль у кам'яній архітектурі. До східної Великоросії (Московщини) готицькі впливи сливе не доходили. В західній Великоросії, головнo в Новгороді та Пскові, вони були вже більші; можна думати, що в них з часом розвинулися б деякі елементи готицького стилю в кам'яній архітектурі; але прилучення Новгорода та Пскова до Москви, масове переселення новгородського й псковського боярства до Московщини й припинення торгівлі Новгорода та Пскова з Ганзою й взагалі з Заходом відірвали західну Великоросію від західної культури й поклали кінець самостійній культурній еволюції Новгорода та Пскова. Тому й у західно-великоруським будівництві готицький вплив обмежився лише до внесення в будову західно-великоруських кам'яних церков деяких зовнішніх готицьких мотивів у декорації стін, фронтоні і т. п.

Навпаки, на Білорусі готицький стиль відбився в кам'яній архітектурі розмірно досить сильно. Особливо характеристичні для білоруської, створеної під готицьким впливом архітектури кам'яні церкви в Супраслі й Синковицях. Готицький стиль змішується в цій архітектурі з византійським і немов бореться з ним, не утворюючи суцільної синтези. З усіх сх. слов'янських земель Білорусь в кінці середніх віків і на початку нового часу найбільше засвоїла у своїм кам'янім будівництві готицьких елементів; але всетаки й на Білорусі не розвинулося справжнє готицьке будівництво, лише повстала де в яких випадках своєрідна мішанина готицького й византійського стилів.

На Україні західні культурні й зокрема мистецькі впливи були теж досить сильні, але, зустрівшись з сильною й давною українізованою визант. культурною традицією, дали на Україні більшу синтезу, ніж на Білорусі. Замість типового для Білоруси змішування стилів, українське будівництво XV.—XVI. в. знайшло певну синтезу византійських артистичних ідей з деякими готицькими формами. Готицький архітектурний стиль мусів на Україні як найбільше числитися з византійсько-українським артистично-духовим світоглядом і підпорядковуватися його вимогам. Гармонійно об'єднуючи обидва стилі, приймаючи певні західні мистецькі форми, Україна зберігала і в них свою окрему артистично-духову

індивідуальність. Типовим прикладом такої гармонійної синтези, з ідейним пріоритетом византійського духа над готицькою формою, є острожська церква, збудована в 1521 р. князем Константином Острожським. Церква ця уявляє собою типовий приклад своєрідного українсько напів-византійського, напів готицького архітектурного стилю. Разом з тим це характеристичний прояв розв'язання на Україні проблеми взаємовідносин між византійськими основами української культури й пізнішими західними культурними впливами.

Докладнішу ілюстрацію різнманітного сполучення византійського й готицького стилів у кам'янім будівництві сх. слов'янських країв читач може знайти у названій вгорі праці В. Р. Залозецького, яка подає коротку, але ядерну характеристику віддзеркалювання в сх. слов'янській архітектурі зустрічі західної культури з византійською, а разом з тим вказує, як ця зустріч вплинула на диференціацію сх. слов'янського мистецтва на три окремі національні мистецтва. Византійська культура незвичайно сильно сприяла культурному, а навіть можна сказати, й національному об'єднанню спершу дуже відмінних між собою сх. слов'янських народів; західний вплив повернув нац. культурну еволюцію Сх. Слов'янщини на шлях розрізничкування. Це значіння західного впливу особливо підчеркує в своїй праці В. Р. Залозецький. Взагалі праця В. Р. Залозецького порушує цілу низку дуже важних культурно-історичних і навіть національно-історіософічних проблем. Можна лише побажати, щоб ця його невелика, але вельми цінна праця появилася й по українськи та щоб ВШан. Автор продовжив розроблення порушених у його праці питань (деякі критичні уваги до загально історичних висновків Автора подав я у своїй рец. в „Kwart Hist.“, 1933., т. I., в. 2., ст. 239—243).

Ucrainica.

„The Journal of Economic and Business History“, т. IV в. 2 (с. 314—334) містить незвичайно інтересну статтю славнозвісного византольога й історика византійсько-руських відносин проф. А. Васильєва „Economic relations between Byzantium and old Russia“, в якій знаходимо вельми цікаві спостереження й висновки відносно початкової історії Русь-України та дуже оригінальну спробу погодження деяких тез антинорманістів і норманістів. Не зважаючи на розмірно невеликий об'єм цієї статті, її треба поставити серед найцінніших праць про початки Русь-України. В одному з дальших чисел подамо про цю працю докладнішу рецензію.

„Kwartalnik Historyczny“, р. XLVII (1933), т. I, в. 2. містить кілька рецензій про праці з обсягу української історії